

Kur'an, Muhammed b. Hasan en-Nak-kâş'ın *Şifâ'ü's-sudûr*, Sa'lebî'nin *el-Keş ve'l-beyân*, Begavî'nin *Me'âlimü't-ten-zîl*, İbn Atıyye el-Endelüsî'nin *el-Mu-harrerü'l-vecîz*, Zemahşerî'nin *el-Keş-sâf*, Fahreddin er-Râzî'nin *Me'âtil-hu'l-gâyib*, Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*, İbn Kesîr'in *Tefsîrül-Kur'âni'l-âzîm*, Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-menşûr* gibi başlıca tefsir kitaplarıyla Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *Me-câzü'l-Kur'an*, İbn Kuteybe'nin *Garî-bü'l-Kur'an*, İbnü'd-Düveys'in *Fezâ'ilü'l-Kur'an*, Zeccâc'ın *İ'râbü'l-Kur'an*, Nehhâs'ın *en-Nâsiḥ ve'l-mensûḥ*, Vâhidî'nin *Esbâbü'n-nüzûl* gibi Kur'an ilimlerine dair eserler *Fethu'l-kadîr*'in telifi sırasında istifade edilen başlıca kaynaklardır.

Müellif tefsir rivayetlerini ve konuyla ilgili görüşleri naklederken çok defa o görüşün sahibini, rivayetin kaynağını zikretmekte, ancak senedini vermemektedir. Bunun yanında bazan "kile" veya "ruviye" şeklinde meçhul siga kullanarak sadece görüş veya rivayeti almakla yetindiği de görülür. Öte yandan Şevkânî, faydalandığı kaynakları tenkit gözüyle ciddi bir incelemeye tâbi tutmuş, benimsemiği görüşleri aynen aktarmış, yanlış bulduğu görüşleri ise çok defa yumuşak bir dille eleştirmiştir. Bu arada âyetlerin yorumu sırasında Mu'tezilî eserlere de başvurmakla birlikte i'tizâlî fikirlere prensipte katılmadığı için genellikle karşı deliller ortaya koyarak bu fikirleri çürütmeye çalışmıştır. Nitekim Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, özellikle dil ve edebî incelikler yönünden onun başta gelen kaynakları arasında yer aldığı halde ihtiva ettiği i'tizâlî yorumlardan dolayı en çok tenkide uğrayan tefsir olmuştur (bu tenkitlerden örnekler için bk. Muhammed Hasan el-Gumârî, s. 129-146). Yine İbn Atıyye el-Endelüsî'nin *el-Muḥarrerü'l-vecîz*'i ile Muhammed b. Hasan en-Nak-kâş'ın *Şifâ'ü's-sudûr*'u da Şevkânî'nin tenkitlerine hedef olan tefsirlerdendir. *Fethu'l-kadîr*, ahkâm âyetlerine geniş yer vermesi bakımından Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* adlı tefsirinin bir özeti sayılabilir.

Doğup büyüdüğü muhitte yaygın olan Zeydiyye mezhebini benimseyip bu mezhebin ilkelerine uygun fetvalar vermişken ictihadda bulunabilecek seviyeye ulaşmasından sonra eski mezhebini terkedip müellif, bu dönemde yazdığı tefsirinde herhangi bir fıkıh mezhebine bağlı

kalma çabası içinde olmamıştır. Bilhassa imâmet meselesini ilgilendiren âyetlerde zayıf veya mevzû rivayetlere dayanarak Zeydiyye'nin telakkisine yakın görüşler ileri sürmekle birlikte (M. Hüseyin ez-Zehebî, II, 288-289) genellikle akaidde dair âyetlerin tefsirinde daha çok Selefi yaklaşımı benimseyen müfessir Kur'an'da neshin câiz olduğu görüşünü savunanların yanında yer almış ve hangi âyetin hükmünün hangi âyetle kaldırıldığını belirtmeye özen göstermiştir.

Âyetler arasındaki münasebetler meselesine önem vermeyen, hatta bunu gereksiz bir zorlama ve boşuna bir gayret olarak gören müellif Bakara süresinin 40. âyetini tefsir ederken, bazı müfessirlerin bu hususta aşırılığa saparak sırf âyetler arasında bir münasebet kurabilmek için bu âyetleri maksadından saptırdıklarını ileri sürer ve Bikâî'nin konuyla ilgili *Naẓmü'd-dürrer* adlı kitabını bu tür gayretlere örnek olarak gösterir (I, 72-73). Âl-i İmrân süresinin 7. âyetinin tefsiri sırasında muhkem ve müteşâbih terimlerinin çeşitli müfessirler tarafından yapılan değişik tariflerini naklederek bunları yanlış veya eksik bulan Şevkânî bu terimleri yeniden tarif ve tahlil eder (I, 314-320). Müellifin itikadî meselelerde Selefi metodu takip etmesinin bir sonucu olarak eserde müteşâbih âyetlerin tefsiri yapılırken te'vile başvurulmaksızın bunların zâhiri ve hakikî mâ-naları üzerinde durulmuştur. Yûnus süresinin 49. âyetinin tefsiri münasebetiyle de Allah'tan yardım isterken hiçbir kimseyi vasıta olarak görmemek gerektiği, evliya ve hatta peygamberlerden bile olsa başkasının aracılığına güvenmenin ve ondan yardım talebinde bulunmanın şirk olduğu ifade edilir (II, 449-450).

Çok yönlü bir âlim olan Şevkânî'nin *Fethu'l-kadîr*'i, rivayet ve dirayet metotlarını birleştirmesi yanında akaid meseleleriyle ilgili âyetlerde daha ziyade Selefi bir anlayış takip etmesi, tertibinin güzelliği, nisbeten muhtasar bir çalışma olması, Kur'an ilimlerine dair çeşitli konuların vukufı ele alınması, zaman zaman sûrelerin ayrıntılı tefsirine girişilmeden önce sûrenin kapsadığı konular hakkında özet bilgi verilmesi, ahkâma dair âyetlerde önceki fikirlerin tekrarı ve taklidinden ziyade ictihad yolunun tercih edilmesi gibi özellikleriyle muteber bir tefsir olarak geniş ölçüde ilgi görmüş; ancak bilhassa pek çok zayıf ve uydurma rivayeti tenkit etmeden aktardığı ve taklitçiliği eleştirirken aşırılığa

kaçtığı gerekçesiyle de tenkit edilmiştir (M. Hüseyin ez-Zehebî, II, 288-293).

Fethu'l-kadîr'in çeşitli baskıları yapılmıştır (Kahire 1349, 1383/1964, 1966; Beyrut 1403/1983, 1412/1991).

BİBLİYOGRAFYA :

Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 11-14, 72-73, 314-320, 398-401; II, 449-450; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 736-737; İbrâhîm İbrâhîm Hilâl, *el-İmâmü's-Şevkânî ve'l-ictihâd ve'l-taklîd*, Kahire 1979, s. 48; Muhammed Hasan el-Gumârî, *el-İmâmü's-Şevkânî müfessiren*, Cidde 1401/1981, s. 99-352; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥşî'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 145; M. Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1961, II, 285-299; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, I, 509-525; Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî, *el-İmâmü's-Şevkânî râ'idü 'aşrih*, Beyrut 1411/1990, s. 366-375; Mevlüt Güngör, "Şevkânî ve Tefsirindeki Metodu I ve II", *Hakses Mecmuası*, XXIV/283, Ankara 1988, s. 6-8; XXIV/284 (1988), s. 7-12.

MEVLÜT GÜNGÖR

el-FETHU'r-RABBÂNÎ

(فتح الربانى)

Ahmed b. Abdurrahman es-Sââtî'nin (ö. 1958)

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini kitab ve bablara göre tanzim ettiği eseri (bk. el-MÜSNED).

FETHU'l-VEDÜD

(فتح الودود)

Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin (ö. 1138/1726) Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ine yazdığı şerh (bk. es-SÜNEN).

FETHULLAH ÇELEBÎ

(bk. ÂRİFÎ FETHULLAH ÇELEBÎ).

FETHULLAH eş-ŞİRVÂNÎ

(فتح الله الشروانى)

Fethullâh b. Ebî Yezîd b. Abdil'azîz b. İbrâhîm eş-Şâberânî eş-Şîrvânî eş-Şemâhî (ö. 891/1486)

Anadolu'da matematik, astronomi ve coğrafya öğretimini başlatan iki âlimden biri.

İlhanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet merkezi olan Şirvan'ın Şemâhî kasabasında (bugün Azerbaycan'da) muhtemelen 820 (1417) yılı civarında doğdu. Fethullah eş-

Şîrvânî diye tanınmıştır; Kâtib Çelebi'nin zikrettiği Şah Fethullah adına (*Keşfü'z-ẓunûn*, I, 39, 67) başka bir kaynakta rastlanmaz. Bazı yeni araştırmalarda kendi isminin, muhtemelen *Mecelle fi'l-mûsîkî* adlı eserindeki müstensih kaydının yanlış anlaşılmasından dolayı Mü'min ilâvesiyle, babasının adının ise Molla Şükrullah şeklinde kaydedildiği görülmektedir (Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârîh* [nşr. Parmaksızoğlu], V, 95; Öztuna, I, 292; baba adının yanlış verilmesi hakkında ayrıca bk. Kehhâle, VIII, 51, 54; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 815). Şîrvânî öğrenimine babasının yanında başladı, daha sonra Serahs ve Tûs'ta tahsilini sürdürdü. Serahs'ta meşhur âlim Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) kabrini ziyaret etti. Onu Teftâzânî'nin öğrencisi olarak zikreden Mecdî Efendi (*Şekâik Tercümesi*, s. 43), Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-ẓunûn*, I, 67) ve Bağdatlı İsmâil Paşa (*Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 815) birbirlerinden nakilde bulunarak bu yanlışla düşmüşlerdir. Teftâzânî'nin *el-İrşâd fi'n-naḥv*'ini şerheden Şîrvânî bu eserin başında Teftâzânî'nin Serahs'taki mezarını ziyarete gittiğini kaydetmiş ve onun hayatı, eserleri hakkında bilgi vermiştir (Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 206-208). Kâtib Çelebi de Şîrvânî'nin hal tercümesini doğru vermeye çalıştığı eserinde (*Sülemü'l-vüşûl*, vr. 176^a) onun hocaları arasında Teftâzânî'yi zikretmemiştir. Daha sonra Tûs'ta Meşhed-i İmam Ali er-Rızâ'da Şîrî âlimi Seyyid Ebû Tâlib'den ders alan Şîrvânî ondan Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Şerhu't-Tezkire fi'l-hey'e*'sini okuduğunu bizzat belirtir (*Şerhu't-Tezkire fi'l-hey'e*, vr. 14^b). Kendisinden bahseden kaynakların çoğunda (meselâ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îk*, s. 107; Hoca Sâdeddin, II, 459; Âlî, V, 35; Kâtib Çelebi, vr. 176^a) Seyyid Şerîf'ten (ö. 816/1413) ders aldığına dair verilen bilgi de yanlıştır. Çünkü Teftâzânî'den olduğu gibi Seyyid Şerîf'ten de ders alması tarih bakımından mümkün değildir. Daha sonra 839 yılı başlarında (1435 yılı ortaları) Semerkant'a gitti ve orada Uluğ Bey'in kurduğu medresede öğrenim gördü. Burada başhoca olan Kadızâde'den (Bursa Kadısı Mahmud Çelebi'nin oğlu Mûsâ Paşa) usûl-i fıkıh, cedel, kelâm, astronomi ve geometri ile diğer riyâzî ilimleri okudu. Hocasının bizzat yazıp verdiği 15 Rebîülâhîr 844 (13 Eylül 1440) tarihli icâzetnâmede (bk. *Şerhu't-Tezkire fi'l-hey'e*, vr. 14^a-15^b) Şîrvânî'nin okuduğu belirtilen eserler şunlardır: *Şerhu't-Tezkireti'n-*

Nâşırıyye fi'l-hey'e (Nizâmeddin el-A'rec en-Nisâbü'rî'nin şerhi), *Şerhu Muḥtaşari İbni'l-Hâcib fi 'ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel* (Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin eseri), *Şerhu'l-Mevâkıf* (Cürcânî'nin eseri). Ayrıca Kadızâde'den *Şerhu'l-Mûlaḥḥaş fi'l-hey'e* ve *Şerhu Eşkâli't-te'sîs* adlı eserlerini de okuduğu Taşköprizâde'den öğrenilmektedir (*eş-Şekâ'îk*, s. 15-16, 108).

Semerkant'ta Uluğ Bey'den şahsen ilgi ve yakınlık gören Şîrvânî, Cemâleddin Yûsuf b. İbrâhim el-Erdebilî'nin Şâfiî fıkhına dair *el-Envâr li-'amelî'l-ebrâr* adlı eserini Farsça şerhedip ona sunmuştur. Bundan dolayı Şîrvânî'yi Şâfiî olarak gösteren Sehâvî'ye göre Şîrvânî iki ciltte tamamladığı bu şerhle eseri bozmuştur (*ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VI, 167). Hanevî tabakat kitaplarında ise Şîrvânî'nin Hanevî olduğu belirtilmektedir (Mahmûd el-Kefvî, vr. 341^a; Temîmî, vr. 431^{a-b}; Leknevî, s. 153).

Şîrvânî Semerkant'ta yaklaşık beş yıl süren tahsil dönemini tamamladıktan sonra Şîrvan'a döndü (844/1440). Buradaki medreselerde bir müddet ders vermiş ve bazı resmî görevlerde bulunmuş olmalıdır. Daha sonra hocası Kadızâde'nin tavsiyesine uyarak II. Murad devrinin (1421-1451) sonuna doğru Anadolu'ya gitti. İlk uğradığı Kastamonu'da Candaroğlu İsmâil Bey'den iltifat gördüğü için orada kalarak medreselerde ders verdi. Böylece ilim ve maarifin neşri hizmetine başlayan Şîrvânî, özellikle Kadızâde'nin *Şerhu'l-Mûlaḥḥaş* ve *Şerhu Eşkâli't-te'sîs*'i başta olmak üzere *et-Telvîḥ* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* gibi kitapları öğrencilerine okuttu. Çok sayıdaki öğrenci arasında Muhyiddin Muhammed b. İbrâhim en-Niksârî ve Kemâleddin Mes'ûd b. Hüseyin eş-Şîrvânî gibi âlimlerin de bulunduğu bilinmektedir (Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îk*, s. 107-108; *Keşfü'z-ẓunûn*, I, 39).

Taşköprizâde ve ondan nakilde bulunan birçok kaynak, Şîrvânî'nin Kastamonu'da on yıl kadar yaşadığından sonra Fâtih devrinin ilk yıllarında, bazıları ise (*Sicill-i Osmânî*, IV, 7; *Osmanlı Müellifleri*, I, 392; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 815) kesin tarih belirterek 857 (1453) yılında Kastamonu'da öldüğünü ve oraya gömüldüğünü yazmaktadırlar. Fakat bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'ya ithaf ettiği *Tefsîru Âyeti'l-kürsî* adlı eserini 857 yılının Muharrem ve Safer aylarında (Ocak ve Şubat 1453) Bursa'da yazdığı, bu ese-

rin kendi el yazısıyla olan nüshasının ferâğ kaydındaki ifadedden (vr. 97^a) öğrenilmektedir. Ayrıca onun en önemli iki eserini de bu tarihten sonra telif ettiği bilinmektedir (aş. bk.). Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatmasına başladığı sıralarda Şîrvânî'nin Bursa'ya niçin gittiği ve orada ne kadar kaldığı hususunda açık bir bilgiye rastlanmamaktadır. *el-Ferâ'id ve'l-fevâ'id* adlı eserinin mukaddimesinde, Mâverâünnehir'den ayrılırken asıl niyetinin Osmanlılar nezdine gitmek olduğunu söyleyen Şîrvânî'nin 1453 yılının ilk aylarında İstanbul'u fethetme heyecanı içindeki Bursa'da ve sadrazama yakın durumda bulunmasına bakılırsa şahsen fethe hizmet amacını taşıdığı düşünülebilir. Şîrvânî *Mecelle fi'l-mûsîkî* adlı eserini de bu sırada Fâtih Sultan Mehmed'e sunmuştur. Fetihten hemen sonra Sadrazam Halil Paşa idam edilince hâmisini kaybeden Şîrvânî Kastamonu'ya geri dönmüş, fakat daha sonra kaleme aldığı *el-Ferâ'id ve'l-fevâ'id* adlı eserini yine Fâtih'e sunarak Osmanlılar'a yeniden yaklaşmak istemiştir; ancak devletin imkânlarından faydalanamadığına bakılırsa Fâtih'in ona karşı ilgisizliği sonuna kadar sürmüş olmalıdır.

870 (1465) yılına doğru hacca gitmek amacıyla Irak üzerinden yola çıkan Şîrvânî, Vâsıt'ın Bâderâiye köyünde bir müddet misafir kalarak ilim tedrisine devam etti. Orada kendisinden fıkıh ve hadis usulü, meânî, beyan, nahiv, sarf, mantık ve diğer ilimleri okuyan Necmeddin b. Kâdî Aclûn onu ilim ve amelde fazilet sahibi bir kişi olarak anmıştır (bk. Sehâvî, VI, 166; VIII, 96). Şîrvânî 871 (1467) yılında hac farızasını yerine getirdikten sonra bir süre Mekke'de kaldı ve bu sırada derslerine katılan Mekke kadısının oğlu Ebû's-Suûd Cemâleddin İbn Zâhîre'ye icâzetnâme verdi (*a.g.e.*, VI, 265, 269). Kendisiyle Mekke'de görüşen Şemseddin es-Sehâvî, Şîrvânî'nin hac dönüşü Kahire'ye uğradığını ve 880'den (1475) sonra da hayatta olduğunu bildirmektedir (bk. a.y.). Kahire'den İstanbul'a giden ve bundan sonra da tedris ve telif çalışmalarıyla uğraştığı anlaşılan Şîrvânî muhtemelen 883 (1478) yılında memleketine dönmüş ve 891 yılının Safer ayında (Şubat 1486) Şemâhî'de vefat etmiştir (Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vüşûl*, vr. 176^a; *Keşfü'z-ẓunûn*, II, 1893). Şîrvânî'nin *Şerhu't-Tezkire fi 'ilmi'l-hey'e* adlı kitabının bir nüshasında da ölüm tarihi 891 olarak verilmiştir (aş. bk.).

واودحت بالذات **أ** والتموى حصوا صاغه **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 التعليل والتعليل **أ** وانما عطف **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 عجبنا الله وانما عطف **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 صاحب التعليل **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 وانما عطف **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 خطوط مستقيمة من امتداد المستوي **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 في هذه الحالة **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 غرضنا **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 عجبنا الله وانما عطف **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 السواء **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 والخفة **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 على مركزه **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 ويكون سطوحها **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 واستمرها **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 لا الكيف **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 اذا علم **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 وانما عطف **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى
 كمن **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى عجبنا الله وانما عطف **أ** وايد **أ** والتموى

[illegible]

Fethullah es-Sirvânî'nin *Şerhu't-tezkire fi 'ilmi'l-hey'*⁶ adlı eserinde Kadızâde-i Rûmî'den aldığı icâzetenâmenin metninin bulunduğu sayfalar (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 847, vr. 15^b-16^a)

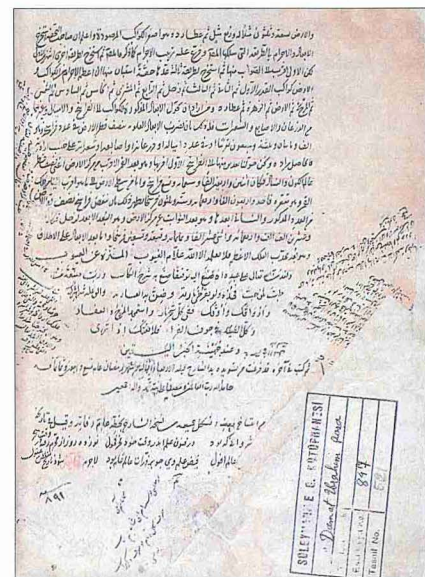
Şîrvânî şer'î ve aklî ilimlerle Arap dili ve edebiyatı yanında matematik, astronomi ve coğrafya da okuttuğu için, yine Uluğ Bey Medresesi'nde yetiştikten sonra Anadolu'ya müsbet ilimleri götüren ve bunların yayılmasını sağlayan iki ünlü âlimden biri sayılmaktadır (Adıvar, s. 20; *İA*, III, 216); diğeri de ondan sonra gelmiş olan Ali Kuşçu'dur. Ali Kuşçu'nun bazı kaynaklarda (*Osmanlı Mülkîlîferi*, I, 392 ve buna atıfla Neubauer, s. 294) Şîrvânî'nin hocası diye tanıtılması ise tamamen yanlıştır. Üstün ilmi kudreti ve yaptığı hizmetler Şîrvânî'yi Anadolu'da olduğu gibi Irak, Hicaz ve Mısır'da da meşhur etmiştir. Meânî, beyan, mantık ve kelâm ilimlerinde isim yapan ve 850 (1446) yılına yakın bir zamana kadar Kahire'de bulunmuş olan İftihârüddin Abdülatîf b. Muhammed el-Kirmânî el-Horasânî'nin, "Benim öğrencilerim arasında Şîrvânî'den üstün olanı var" dediği bilinmektedir (Sehâvî, IV, 340). Fakat bu sözüz Fethullah eş-Şîrvânî'yi küçümsemek için değil Kirmânî'nin kendi şahsını ve öğrencilerini yüceltmek için söylediğini kabul etmek gerekir.

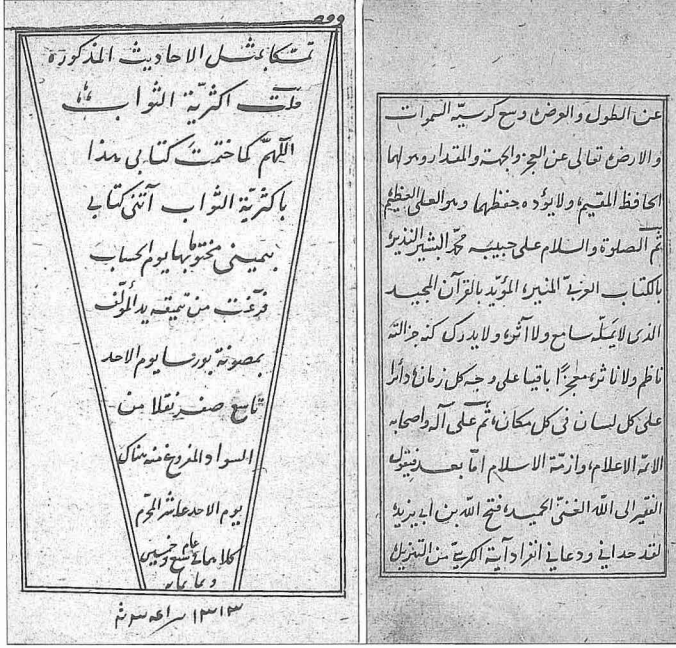
Eserleri. 1. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâ-kıf*. Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-*

Mevâkıf adlı eserine yazdığı geniş bir hâşiyedir; Escorial Library (nr. 691), Münih'te Hof und Staatsbibliothek (nr. 677/4), India Office'te (nr. 448) ve Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde (nr. 760) olmak üzere dört nüshası bilinmektedir. 2. *Hâşiye 'alâ ilâhiyyâtı Şerhi'l-Mevâkıf*. Şîrvânî bu kitabı II. Bayezid'in mütalaası için yazıp ona ithaf etmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Fâtih, nr. 2991) Âtîf Efendi (nr. 1219, vr. 158-198)ve Tire'de Necip Paşa (nr. 158, 167) kütüphanelerinde bu adla Fethullah eş-Şîrvânî'ye nisbet edilen yazmalar bulunmaktadır. Hoca Sâdeddin Efendi'ye göre Fenârîzâde Hasan Çelebi Şîrvânî'nin bu eserdeki bazı görüşlerini eleştirmiştir. 3. *Ta'likât 'alâ evâ'ili Şerhi'l-Mevâkıf*. Kaynaklarda ayrı bir kitap olarak zikredilmekle birlikte bu eserin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*'in ilk şekli veya eksik bir nüshasının baş tarafı olması mümkündür. 4. *Şerhu Tehzîbi'l-manḥuk ve'l-keḷâm*. Teftâzânî'nin meşhur eserinin şerhi olup bir nüshası India Office'tedir (nr. 553/4). 5. *el-Ferâ'id ve'l-fevâ'id fi tavzihi Şerhi'l-Mülâḥḥas*. Kaynaklarda *Ta'likât 'alâ Şerhi'l-Çağmını li-Ḳaḍîzâde* ve *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Çağmını*

adlarıyla da zikredilen bu eser, Çağmîni'nin astronomi konusundaki *el-Mûlaḥ-ḥaş fi'l-hey'*e'sine Kadızâde tarafından yazılmış şerhin anlaşılması güç kısımlarını açıklamak için Şîrvânî'nin, öteki şerhlerden de istifade ederek ve özellikle biz zat Kadızâde'den aldığı bilgileri ve kendi görüşlerini ekleyerek kaleme aldığı bir hâşiyedir. Mukaddimede verdiği bilgiye göre Şîrvânî notlarını Semerkant'ta iken tutmaya başlamış, çalışmalarını tamamladığı sırada Anadolu'ya doğru yola çıkmış ve bunları 878 (1473) yılında kitap haline getirerek Fâtih Sultan Mehmed'e ithaf etmiştir. Eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (III. Ahmed, nr. 3294). 6. *Şerḥu't-Tezkire fi 'ilmi'l-hey'*e. Kaynaklarda adına rastlanmayan bu eser, Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *et-Tezkire fi 'ilmi'l-hey'*e'sinin şerhidir. Mukaddimede belirttiğine göre Şîrvânî, daha önce Tûs ve Semerkant'taki öğrenimi sırasında hocalarından bu kitap üzerine yazılmış iki şerh okumuş, sonra kendisi de öğrencilerine faydalı olmak için bu şerhi yazmış ve ferâğ kaydından anlaşıldığına göre çalışmasını 3 Ramazan 879 (11 Ocak 1475) Çarşamba günü tamamlamıştır. Eserin İstanbul'da biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 3314), diğeri Süleymaniye Kü-

Fethullah eş-Şirvânî'nin *Şerhu't-Tezkire fî 'ilmi'l-hey'e*
adlı eserinin son sayfası (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhîm Pa-
şa, nr. 847)

Fethullah
eş-Sîrvânî'nin
Tefsîru
Âyeti'l-kürsî
adlı eserinden
iki sayfa
(Süleymaniye Ktp.,
Fâtih, nr. 167, vr. 2*, 97*)

tüphanesi'nde (Damađ İbrâhim Paşa, nr. 847) olmak üzere iki nüshası bilinmektedir. Bunların her ikisi de müellif nüshasından ve ilki henüz müellif hayatta iken, ikincisi ise öldüğü yıl istinsah edilmiştir. İkinci nüshanın sonunda müellifin ferâğ kaydı aynen yer almakta, ayrıca istinsah kaydında da ölüm tarihi 891 (1486) olarak verilmektedir ki bu kayıt Şîrvânî'nin vefat tarihini ortaya koyan en kesin delildir. Eserin özellikle Uluğ Bey Medresesi'ni ve Şîrvânî'nin kendi öğrenim yıllarını anlatan kısımları ile birinci babdan sonra gelen ve optik konusunda bağımsız bir kitap niteliği taşıyan elli dört sayfalık ek bölümü ayrı bir önem taşımaktadır. 7. *Şerhu'l-Envâr li-'amelî'l-ebâr*. Bu Farsça eserin, müellifin 883 (1478) yılında Şîrvanşah Feruh Yesâr adına yazdığı nüshası Tahran'da (Kitâbhâne-i Merkezî-i Dânişgâh-ı Tahran, nr. 2991), bir başka nüshası da Berlin Staatsbibliothek'te (MS, Or., nr. 2029) bulunmaktadır. 8. *Şerh-i 'Avâmil*. Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin nahiv ilmine dair el-'*Avâmilü'l-mî'e* adlı eserinin Farsça tercüme ve şerhidir (İzmir Millî Ktp., nr. 512). 9. *Tefsîru Âyeti'l-kürsî*. Bakara sûresinin 255. âyetinin geniş bir tefsiridir. Müellifin 10 Muharrem 857 (21 Ocak 1453) tarihinde telifini tamamlayıp 9 Safer (19 Şubat 1453) Pazartesi günü kendi el yazısı ile temize çektiği nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Fâtih, nr. 167), başka bir nüsha Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (nr. 628). 10. *Mecelle fi'l-mûsîkî*. Şîrvânî'nin çok

yönlü bir âlim olduğunu ortaya koyan eserlerinden biri olup Fâtih Sultan Mehmed'e ithaf edilmiştir. Bu eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (III. Ahmed, nr. 3449) tek nüshasından tıpkıbasımı yapılmıştır (Frankfurt 1986). Abdülkâdir-i Merâğî'nin *Şerh-i Kitâb-ı Edvâr* adlı mûsîkî nazariyatına dair eserinden bir nüsha istinsah ettiği de bilinen Şîrvânî (bk. M. Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i Mikrofîlimhâ-yi Kitâbhâne-i Merkezî*, s. 129), *Mecelle fi'l-mûsîkî*'yi kaleme alırken Grek filozoflarının eserleri yanında Safiyyüddin el-Urmevî'nin *Kitâbü'l-Edvâr*'ı, Merâğî'nin buna yaptığı şerh, İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*' ve *en-Neccât*'ı, Hârizmî'nin *Mefâtihu'l-'ulûm*'u, Nasîrüddin-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsîrî* ve *Şerhu'l-İşârât*'ı gibi kaynaklardan da faydalanmıştır. 11. *Hâşîye 'alâ Şerhi Eşkâli't-te'sîs*. Osmanlı Müellifleri'nde *Şerhu Eşkâli't-te'sîs* adıyla zikredilmektedir (I, 392). Fakat Fethullah eş-Sîrvânî'nin, hocası Kadızâde'den *Şerhu Eşkâli't-te'sîs fi'l-hendese* adlı kitabını okuduğu dikkate alındığında eserin bu şerhe yazılmış bir hâşîye olduğu kabul edilebilir. 12. *Hâşîyetü't-Telvîh*. Teftâzânî'nin fıkıh usulüne dair meşhur eseri *et-Telvîh fi keşfi hâkâ'iki't-Tenkih*'i üzerine yazdığı bir hâşîyedir. 13. *Şerhu'l-Merâh*. Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un sarf konusundaki *Merâhu'l-ervâh* adlı eserinin şerhidir. 14. *Şerhu'l-İrşâd fi'n-naḥv*. Teftâzânî'nin *İrşâdü'l-hâdî* adlı eserinin şerhidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Fethullah eş-Sîrvânî, *Şerhu't-Tezkire fi'l-hay'e*, Süleymaniye Ktp., Damađ İbrahim Paşa, nr. 847; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, IV, 340; VI, 166-167; VIII, 96; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 206-208; a.mlf., *eş-Şekâ'ik*, s. 15-16, 107-108, 273; Mahmûd el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-aḥyâr min fuḡahâ'i mezhebi'n-Nu'mân el-muḥtâr*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 690, vr. 341^a; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 43, 125; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârîh*, II, 459; a.e. (nşr. İ. Parmaksızoğlu), İstanbul 1979, V, 95-96; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul 1277, V, 35; Temîmî, *eş-Tabakâtü's-seniyye*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 829, vr. 431^{a-b}; Hüseyin, *Bedâiyu'l-vekâyi*' (nşr. A. S. Tveritionovoy), Moskova 1961, vr. 190^a, 399^b; Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vüṣûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 176^a; *Keşfü'z-zunûn*, I, 39, 67, 443; II, 1819, 1893; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 130, 153; H. Derenbourg, *Les Manuscrits arabes de L'Escurial*, Paris 1884 — New York 1976, I, 488, nr. 691; Sâlih Zekî, *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1329, I, 189; *Sicill-i Osmânî*, IV, 7; Osmanlı Müellifleri, I, 392; Adıvar, *Osmanlı Türkleri İlim*, s. 20, 30; Brockelmann, *GAL*, II, 255, 269, 279; *Suppl.*, II, 290; *İzâhu'l-meknûn*, I, 437; II, 592; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 815; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 597; Danişmend, *Kronoloji*, I, 291-292; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VIII, 51, 54; M. Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i Kitâbhâne-i Merkezî-i Dânişgâh-ı Tahrân*, Tahrân 1340 hş., X, 1619-1620; a.mlf., *Fihrist-i Mikrofîlimhâ-yi Kitâbhâne-i Merkezî-i Dânişgâh-ı Tahrân*, Tahrân 1348 hş., s. 129; Karatay, *Arapça Yazmalar*, III, nr. 7077, 7093, 7428; R. Sellheim, *Materialien zur Arabischen Literaturgeschichte*, Wiesbaden 1976, I, 161-168; E. Neubauer, "Neuerscheinungen zur Arabischen Musik", *Mecelletü Târîhi'l-'ulûmi'l-'Arabîyye ve'l-İslâmîyye*, I, Frankfurt 1984, s. 290-296; Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphane-si Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1994, II, 560; *Kâmûsü'l-a'lâm*, V, 3340; Öztuna, *BTMA*, I, 292; J. H. Kramers — İbrahim Hakkı Akyol, "Coğrafya", *İA*, III, 216; Nuri Özcan, "Abdülkâdir-i Merâğî", *DİA*, I, 243.

CEMİL AKPINAR

FETİH

(فتح)

Cemaatle kılınan namazlarda imamın yanlış okuyuşunu düzeltme veya unuttuğu âyeti hatırlatma anlamında fıkıh terimi.

Fetih (feth) masdar olarak "açmak, yol göstermek, yardım etmek" gibi mânalara gelir. Namaz kıldırın imamın kıraat esnasındaki yanlışını düzeltme veya unuttuğu âyeti hatırlatma bir bakıma onun önünü açma ve kendisine yol gösterme demek olduğundan bu iş fıkıh literatüründe fetih (el-feth ale'l-imâm) diye ifade edilmiş ve bunu yapan kimseye de fâtih denilmiştir.